

Юлия Златкова

Институт за балканистика с център по тракология – Българска академия на науките
julia_iva@abv.bg

Лора Каравелова – Иван Дренков или историята на един нещастен брак

Julia Zlatkova

Institute of Balkan Studies and Center of Tracology – Bulgarian Academy of Sciences

Laura Karavelova – Ivan Drenkov or a Story of an Unhappy Marriage

Abstract

The paper discusses the first marriage and divorce of Laura Karavelova and her complicated relationship with Peter Neykov, Ivan Drenkov, and her mother Ekaterina. Laura was one of the most cultured, enigmatic, and emancipated Bulgarian women at the beginning of the 20th century but she was also a tragic figure. Her tragic destiny was influenced by literature and the whole artistic world of the time – theatre, music, and visual arts. The study presents Laura Karavelova as a personalistic feminist, whose struggle for personal freedom confronted her with traditionalist Ekaterina Karavelova.

Keywords: Laura Karavelova, love and marriage; Gender history; Ibsenism; literary influences

„Всички щастливи семейства си приличат, всяко нещастно семейство е нещастно посвоему.“ – така Лев Толстой започва най-хубавия си роман – „Ана Каренина“. Съществува съществена разлика обаче между мъжкото и женското семейно нещастие, която е ясно изразена и в брака на Лора Каравелова с д-р Иван Дренков. Интимният живот на по-малката Каравелова дъ-

щеря преди брака ѝ с най-големия трагически поет на България почти не е изследван, а той е от значение за изясняването както на драмата Лора – Яворов, така и на по-общия въпрос за съдбата на жената, семейството и отношенията между половете. Този въпрос не съществува във възрожденското българско общество, което живее в руслото на патриархалната традиция, за която определящи са потребностите на рода и общността, а не на личността. Изключение са идеите на Лориния чичо – Любен Каравелов, който смята, че жената трябва да получи същото образование като мъжа, но не, за да бъде негова достойна „другарка“ и възпитателка на децата си, а за да се изгради като човешка личност, равностойна на мъжа. (Даскалова)

Българската възрожденска литература е почти изцяло подчинена на обществените борби и националната кауза и няма съзнание за собствената си вътрешна проблематика. (Куюмджиев 1979: 22) Тя е ориентирана към обществените и националните проблеми, а не към проблемите на Аз-а и личностното развитие. Тази тенденция се запазва дори в първите години след Освобождението, като едва в края на века, под влияние на интелектуалците от кръга „Мисъл“, а по-късно и на символистите, започва процеса на модернизирание и индивидуализиране на българската литература и приобщаването ѝ към съвременните тенденции в европейската.

Първите десетилетия след Освобождението са време на ускорена европеизация и модернизация на българското общество, икономика, култура и политика. Те обаче са често повърхностни и се изразяват в безкритично копиране и имитация на чуждите образци. Както отбелязва композиторият и музикален педагог Борис Тричков на страниците на сп. „Златорог“:

Европейското влияние достигна силата на вихър, който разколеба всички основи на нашия бит и самобитност. Това е епохата, когато чуждото бе господар и култ за нас, при нула активност от наша страна... Това бе изобщо епохата на карикатурата у нас, епоха, която принуди Алеко да напусне приятното си *far-niente*, за да създаде великата карикатура на българина в европейско осветление. (Тричков 1921: 53-54)

Това обобщение не се отнася за всички българи и българки от разглежданата епоха. Ако Алековият литературен персонаж и много от неговите сънародници са били нелепа и комична ка-

риката на европейците, то същото не може да се каже за самия Алеко и интелектуалците от кръга „Мисъл“. Както и Лора Каравелова не е имитация и карикатура на Ибсеновата Нора и само жена, повлияна от европейската еманципаторска мода. Лора е автентична, а не подражателна. Нейният бунт срещу патриархалните семейни порядки и ценности е израз на персоналното ѝ развитие и потребности, стремеж към осъществяване на личността в любовта, а не съобразяване с обществените норми и очаквания. Разбира се, едва ли Лора щеше да бъде възможна, ако го нямаше европейското влияние и радикалните социални преобразувания, които то влече след себе си, вкл. в семейните отношения и отношенията между половете. В този случай обаче европейското влияние не е само външно заимстване на модели на поведение. То променя и вътрешното самоусещане на конкретната личност и придава универсален характер на нейните проблеми и стремления. Въпросите, които драматичната съдба на Лора поставя са не само български, женски и европейски, а общочовешки. От една страна те са свързани с духа на времето и епохата, но от друга са извечни и представляват еманация на онтологични проблеми, какъвто е проблемът за живота и смъртта, и тясната и тайнствена обвързаност на любовта със смъртта (Ерос-Танатос).

Любовният живот на Лора не започва с брака ѝ, а има интригуваща предистория. Преди да се омъжи за Иван Дренков тя има връзка с дипломата Петър Нейков, който е женен по това време за богата швейцарка. (Нейков 1990: 104) Лора е активната страна във връзката им и го насърчава да се обвърже с нея, въпреки колебанията и намеренията му да се оттегли. Нейков се разделя с жена си, с която има несполучлив брак, и подава молба за развод, но плановете им са осуетени от Екатерина Каравелова, която смята, че е намерила по-подходяща партия за своенравната си дъщеря. Въпреки конфликтните им отношения, Лора наследява свободолюбието и бунтовния нрав на майка си. Разликата му двете е, че Екатерина проявява свободолюбието си главно в обществената сфера, а не в личния живот. Както своя, така и този на дъщеря си, в чиито интимни отношения непрекъснато се меси и налага. Възползвайки се от положението си на влиятелна обществена фигура, вдовицата Каравелова оказва натиск върху Св. Синод да отхвърли молбата на Нейков за развод, и същевре-

менно го представя пред Лора като човек, недостоеен за нея. Аргументите ѝ са, че той е женен и сътрудничи на хумористичното списание „Българан“. (Нейков 1990: 106)

Самата тя омъжила се не по любов, а „от български инат“, Екатерина Каравелова не смята любовта за нещо, върху което може да се гради един брак. Тя се фокусира върху по-съществени спорове с нея неща, като общественото положение, партийната принадлежност и богатството на бъдещия зет. Улисана в политическите борби, майката избира политическа кандидатура за дъщеря си – на д-р Иван Дренков, когото иска да привлече в редовете на Демократическата партия и да направи наследник на Петко Каравелов. „Русенският красавец“, както Екатерина определя Дренков в писмата си до Лора, която по това време е във Франция, има две висши образования – по право и финанси. Защитил е докторати в Хайделберг и Хале, пее добре и свири на цигулка.

Майката-политик избира Иван Дренков за зет още по време на обучението на дъщеря ѝ в католическия пансион *Notre Dame de Sion* в Париж и Анверс (Антверпен) през 1903-1905 г. По това време той е подначалник във финансовото министерство и секретар на русенската търговска камара, а Лора дори не го е виждала. (Памуков 1982: 89) Дренков не обича висшето общество, а интимният семеен кръг и иска да се ожени. (Протич 1936) Лора, от своя страна, държи на свободата си и все още не желае да се омъжва. В писмата си от Франция тя пише на майка си, че би се омъжила само за „много богат“ човек, но тези писания не могат да се приемат сериозно, а като детинска шега.

Лора се сгодява за Иван Дренков на 30 юли 1906 г. и се съпротивлява близо година на решението на Екатерина да я омъжи за него. За душевното ѝ състояние във времето около годежа, свидетелства един неин ръкопис, в който споделя: „От нийде помощ няма. Самотия и отчаяние!... Но где е краят на всичко това?“ (Памуков 1982: 167) Тя разтрогва годежа и предприема отчаян опит за бягство с Нейков, но в крайна сметка се покорява на волята на майка си и на 29 април 1907 г. сключва брак с Дренков. Опитът ѝ за бягство с Нейков не се дължи толкова на любов към него, колкото на желание да избегне планираната женитба: „Тя се оплакваше от годеничеството, копнееше за свобода... Каза ми, че ще ѝ бъде много неприятно, ако някой би помислил, че тя

разваля годежа поради мене или поради някого друго.“ (Протич 1936а) По спомени на Светослава Славейкова в сватбения ден Лора три пъти разваля прическата си и захвърля разплакана булченския воал. (Найденова-Стоилова 1983: 43) Тя се венчава за Иван Дренков в църквата „Св. Троица“ в Русе – родният град на майка ѝ. В същата църква, 27 години по-рано, са венчани и Екатерина Пенева и Петко Каравелов. По време на сватбената церемония Лора е бледа и скована, с мъченическо изражение на лицето, сякаш на главата си носи не булченски, а трънен венец. (Кремен 1985: 335)

Години по-късно Лора споделя, че Екатерина не се е спряла пред най-големите подлости, за да я омъжи за Дренков. (Найденова-Стоилова 1983: 244) Сблъсъкът между майка и дъщеря е не само личностен и поколенчески, но и между два етапа в националното развитие и светоусещане. Екатерина Каравелова е носителка на възрожденските колективистични идеали за съобразяване с патриархалния морал и обществено служене, докато Лора е представителка на новото модерно поколение, за което личното и интимното, индивидуалните цели и потребности имат приоритет. (Кирова 1990: 29)

Лора приема католицизма по време на обучението си в *Notre Dame de Sion*, но споделя това само с Андрей Протич и затова конфесионалната принадлежност не е била пречка при сключването на брака. Протич отдава прекалено голямо значение на покатоличването ѝ в статиите си „Лора католикиня“ и „Лора преди Яворов“, публикувани във в. „Литературен глас“ през 1936 г. Подобни, напълно произволни твърдения за отражението на католицизма върху душевния свят и бъдещите постъпки на Лора прави и Михаил Кремен в „Романът на Яворов“. (Кремен 1985: 315-316) Още по-абсурдни са писанията на годеницата му Дора Конова, която намира, че католицизмът създава и доразвива у Лора двуличност и прикритост... Френският възпитателен институт бил „огнище на религиозна заблуда“, смята „малката годеница“. (Конова 2019: 36)¹ Няма съмнение, че тези нейни съж-

---

¹ Спомените на Дора Конова могат да се определят като измислици. Те не се потвърждават от нито един друг източник, преди всичко – от самия Яворов. Спомените на Конова и Кремен заслужават специално сравнително изследване. Тук само ще си позволим да отбележим, че годеникът възвеличава максимално Лора Каравелова, а годеницата – максимално я принизява.

дения са породени от атеистичната пропаганда в НРБ по времето, когато тя пише, дописва и пренаписва спомените си. Според мен католицизмът не е оказал решаващо или съществено влияние при формирането на характера на Лора, възпитанието ѝ и житейските ѝ избори. Въпреки увлечението ѝ по религията по време на ученическите години, което се дължи на сантиментални причини, тя не е била вярваща християнка. Това е видно от кореспонденцията ѝ с Яворов, а и вярата в Бога по никакъв начин не би я подтикнала към самоубийство, напротив.

Не католическият пансион, а несполучливият ѝ брак с Дренков е основният фактор, който допринася за душевното ѝ разстройство. Ако Екатерина Каравелова трябва да бъде обвинявана за нещо, това е изборът на съпруг, не на учебно заведение. Тя има съществен принос за трагичната съдба на по-малката си дъщеря, но влиянието ѝ не бива да се абсолютизира и преувеличава. Когато се завръща в София, след двугодишен престой в Белгия и Франция, Лора не се завръща в Саудитска Арабия или Афганистан. Въпреки авторитарния характер на майка ѝ, тя е имала възможност да ѝ се противопостави и да избегне нежелания брак, но не го е направила. Явно младостта и липсата на опит са способствали да не го стори, както и все още ненакърнения авторитет на старата Каравелова в нейните очи. Андрей Протич я предупреждава да не прави „лудостта“ – да се омъжи за Дренков, на което тя отговаря, че не знае дали ще направи „глупостта“ – да стане негова жена. (Протич 1936а) Петко Тодоров – най-добрият ѝ приятел, с когото споделя литературните си интереси, също я съветва да не се омъжва за Дренков, след като няма чувства към него. (Кремен 1985: 331) По-късно Лора горчиво съжालява, че се е поддала на натиска на майка си и увещанията на околните да остави женения Нейков и да вземе Иван Дренков за съпруг:

Ако случайно Н. не ме е забравил, ако той ми предложи след време да бъда негова жена, казвам ви откровенно, че няма да му откажа... Ако аз бях се оженила на времето за него, аз бих била щастлива, нека го призная. Той беше човекът, с когото можех да се разбера.... И чудно е, че аз, която уж имам съмнението да имам воля, се оставих да ми повлияят думите и сълзите на околните. Когато е въпрос за личното щастие, трябва човек

Ако допуснем, че дори малка част от написаното от Конова е истина – то е напълно достатъчно да разруши цялата митология около Яворов и Лора.

да бъде по-твърд. Защото отпосле, когато той плаче по цели нощи, когато е нещастен и сам, тогава никой не ще да го знае... (Памуков 1982: 137)

Непубликуваният автобиографичен разказ „Тъмно е“, с подзаглавие „Из дневника на една луда“, разкрива душевното състояние на Лора в месеците непосредствено след сватбата ѝ с Дренков. То напомня на фолклорния мотив за „почернената“ невеста, чиято младост и красота са помръкнали от натрапения ѝ брак с нелюбим мъж и тъгата по завинаги изчезналата светлина и чистота на детството в бащиния дом:

Какъв непрогледен мрак наново обви душата ми в новата, чуждата къща... И в тъмнината насилно ме обгръщат първи, но чужди, нелюбими обятия... Само миг... и нещо скъпо и светло е изтръгнато безчовечно из душата ми, тя е обезобразена, невъзвратимо помрачена. Колко тъжен е живота на жената... В миг светлото малко момиче се преражда в тъмна, в черна жена с изнасилена, смутена, непоносима ней душа. Това се повтаря всеки ден, всеки час с всичката си престъпна грозота, във всеки кът на земята... Мракът ме обхваща, притиска, задушавя, убива... Аз трябва да викам силно, яростно, да викам до пресипване. Не мога да мълча. Аз не съм примирена... (Найденова-Стоилова 1983: 134-135)

По време на трите години, които прекарва в Русе като годеница и съпруга на Дренков, Лора се занимава главно с четене на книги, които Петко Тодоров ѝ праща редовно от София – Анатоли Франс, Ибсен, Стриндберг, Брандес, Джером Джером, Ръскин, Тургенев, Хауптман, Апухтин, както и български автори като Яворов. Тя обсъжда с брата на Мина литературните персонажи и сюжети, на които прави критически анализи. Собствените си литературни опити Лора не цени особено и най-често ги определя като „глупости“. Липсата на изявени творчески амбиции и критичното отношение към собствените произведения съществуват и по-късно, по време на връзката ѝ с Яворов. От момента, в който се обвързва с него, Лора напълно преустановява писателските си опити и се посвещава изцяло на „грижи“ за любовта им. Това противоречи на нелепите твърдения, че се е свързала с поета от амбиции за литературна изява. Освен с четене, тя запълва времето си в Русе и със свирене на цигулка и пиано, уроци по английски и разходки по брега на Дунава. Междувременно ражда и две деца, които обаче не успяват да укрепят брака ѝ, а напротив – задълбочават противоречията със съпруга ѝ.

Отношението на жената, и в частност на Лора, към любовта и брака е много по-цялостно, а не диференцирано. За нея любовният ѝ живот е целият ѝ живот, а не само малък сегмент от него, наред с професионалния, обществения и политическия живот. Тя не може да компенсира семейното си нещастие с извънсемейни занимания, които да притъпят болката от разочарованието и липсата на любов и разбирателство в интимните ѝ отношения. Твърденията на Никола Гайдаров и Михаил Кремен, че ако Лора беше получила по-добро светско образование, тя щеше да запълни и осмисли живота си с наука и да избегне трагедията, са напълно спекулативни. (Гайдаров 1979: 165; Кремен 1985: 310-311) Стефан Памуков също е на мнение, че „*Нотр Дам* е истинският ѝ *mal chance*. Навярно по-иначе щеше да протече животът на Лора, ако беше постъпила в *Север* или в *Сорбоната*“. (Памуков 1982: 14) Като напомним, че в историята (както световната, така и индивидуалната) няма ако, ще цитираме много по-прозорливия Андрей Протич, който отбелязва, че „Една значителна личност, каквото и да дължи на средата, из която е излязла и на ония, с които идва във фатални съприкосновения, прави сама своята съдба“. (Протич 1936б)

Екатерина Каравелова избира католическия пансион до голяма степен и по финансови причини. След смъртта на Петко Каравелов семейството изпада в дългове и вдовицата му дори е принудена да продаде семейната къща на ул. Левски 20. Докато чака развода си през 1910 – 1912 г. Лора е имала възможност да се запише в Сорбоната или друг университет и така да „запълни и осмисли“ живота си, но не го е направила, защото е виждала смисъла му другаде. Заниманията ѝ с литература са провокирани от стремеж към удовлетворяване на лични емоционални потребности, а не от някакъв чист, още по-малко научен интерес към литературата и изкуството.

Романтична по натура, тя има очаквания, надежди и илюзии, чието крушение прави положението ѝ нетърпимо, а продължаването на брака ѝ с Дренков невъзможно. Дори майчинството, в което много жени намират утеха, спасителна сламка и единствено основание за продължаване на брака, не е в състояние да я ангажира дотам, че да забрави за собствените си потребности и мечти:

Аз се борех дълго време със себе си, мъчех се дълго време да се примиря с положението си като жена на Д., но не можах... Идеала на Д. беше да имаме по възможност повече деца, за да играе по-свободно цели нощи на карти... Когато съм била в положение, не съм видяла никаква нежност, никакво внимание от негова страна... Ний нямаме нищо общо, нищо, което да ни свързва, той мрази всичко, което аз обичам. (Памуков 1982: 136)

За разлика от жена си, Иван Дренков няма особени очаквания от брачния живот. По-скоро има очаквания за една солидна зестра, но те се оказват измамни, защото семейство Каравелови не е богато. Пълната несъвместимост между двамата съпрузи е очевидна и за околните, особено за безнадеждно влюбения в Лора Григор Василев, който отбелязва в дневника си, че между нея и „така наречения ѝ мъж“ – „нищожния и нещастен“ д-р Дренков – няма нищо общо и определя брака им като „крещящо безумие“. (Василев 1991: 57; 59; 65)

Контрастът между посредствения и незабележим Иван Дренков и Петко Каравелов е особено силен. Той проличава и от трибуната на Народното събрание, от която Дренков произнася речи в качеството си на депутат от Демократическата партия. Парламентарните му изяви отблъсват още по-силно Лора от него и я карат да изпитва срам както за себе си, така и за покойния си баща, чиито „наследник“ в политиката не само не е на неговата висота, но е, по думите на Надежда Протич, „най-глупавият депутат“. (Василев 1991: 75)

Лора е силно привързана към баща си и преживява драматично ранната му загуба, когато е едва 16-годишна. Тя физически прилича повече на Петко Каравелов, а и емоционално е по-обвързана с него, отколкото с майка си. След смъртта му Лора твърди, че той е бил много по-любящ родител и ако беше жив, Екатерина нямаше да може да се разпорежда така своеволно с живота на децата си. Лора сравнява с Петко Каравелов както Дренков, така и Яворов, за когото смята, че прилича по характер на баща ѝ и поради това вярва, че ще бъде щастлива с него. (Найденова-Стоилова 1983: 189) По време на брака си с Дренков тя продължава да се подписва с бащината си фамилия, с която остава в историята.

Връзката между Лора и Петър Нейков, който я определя като „голямата любов на моята младост“, продължава и по време на брака ѝ с Дренков. (Нейков 1990: 104) Те се срещат около 3-4

пъти годишно и редовно си разменят писма. Предпоследната им среща е от лятото на 1908 г., когато Лора се връща за кратко от Русе в София. Въпреки взетите мерки, срещата им не остава в тайна за „големците-каравелисти“ и Нейков е отстранен от София и страната. Екатерина Каравелова издейства назначаването му за секретар на българското търговско агентство в Сяр, а след това и в Скопие, за да няма възможност да се вижда с Лора. (Нейков 1990: 118-119) Кореспонденцията между двамата продължава още известно време, но през 1910 г. Нейков е вече обвързан с бъдещата си съпруга – гъркиня от Браила – негова позната от детството в родния му град, и Лора се насочва към нова връзка – с поета Пейо Яворов.

В спомените си Нейков твърди, че тя е била жизнерадостна и мечтателна, с поетична и романтична природа, и влюбена в живота. Той смята, че Яворов и Лора вероятно нямаше да имат такава трагична участ ако той се беше оженил за нея, но Екатерина Каравелова възпрепятства брака им. (Нейков 1990: 104) Приятелството им продължава няколко години и през цялото това време Нейков нито веднъж не забелязва на челото ѝ печата на трагическата съдба. Това обаче може да се каже не само за Лора, но и за мнозина други, споходени от житейска трагедия и нерадостна участ. Трагедията може и да не е изписана на лицето ѝ, но тъгата и меланхолията определено са. Те могат да се видят на почти всичките ѝ фотографии, а не остават незабелязани и за околните. След премиерата на драмата „В полите на Витоша“ Яворов, в компанията на Боян Пенев и Дора Габе, отива в Казиното, където не след дълго се появява и Лора и сядат на съседна маса. „– Колко скръб има в очите на тая жена! Откъде се сбира толкова скръб в едни човешки очи...“ – Отбелязва Дора Габе. „Без да вдигне глава, без да се обърне, Яворов рече: – Да. Това е жена, която един поет трябва да разгадае“. (Делчев 1963: 381) Трагичното е, че той успява да я разгадае едва след смъртта ѝ.

След неуспеха на Лора да се сближи с Яворов в края на 1910 г., тя решава да се върне при законния си съпруг. За това ѝ решение вероятно са повлияли и други причини – чувствата ѝ към детето и плануваното заминаване за Александрия, където Дренков е назначен за консул благодарение на ходатайствата на Екатерина Каравелова, която се надява, че екзотичната дестинация ще отклони вниманието на отегчената ѝ дъщеря от Яворов и

ще я върне в семейното огнище. За целта вдовицата Каравелова търси съдействие не само от премиера Малинов, но е принудена лично да се моли на цар Фердинанд. (Дренкова 1984: 157) Майката не се лъже в надеждите си – перспективата за живот в Египет действително връща Лора при мъжа ѝ, но междувременно демократите падат от власт и заминаването се осуetyава. Лора остава в София и подновява любовните си атаки към Яворов, а Дренков се убеждава в безсмислието на продължаването на брака и самият той изявява желание за развод. (Гайдаров 1979: 145)

Според Решение № 175 на Софийския Епархийски Духовен Съвет от 20 юни 1912 г., бракът между Иван Дренков и Лора Каравелова е разтрогнат по вина на последната. В мотивите му се посочва, че Лора е напуснала самоволно семейното огнище, изоставяйки съпруга си и невръстния си син, и е заминала за чужбина. Спомената е и любовната ѝ авантюра с Петър Нейков, с когото е контактувала както преди брака си, така и след бягството си от дома и България. В показанията си пред съда Дренков твърди, че според собствените ѝ изявления, жена му „не се чувствала призвана да бъде жена като всички, да се грижи за домакинство, да отглежда и възпитава деца, а за друго, непонятно и ней какво именно“. (Найденова-Стоилова 1983: 343) Съдът отхвърля обвиненията на Лора, че съпругът ѝ е виновен за нещастния им съвместен живот, защото не е успял да развие у нея чувство на разположение и привързаност и я е отдалечил духовно от себе си. Той не взема под внимание и твърденията ѝ, че Дренков пилеел семейните средства в игра на комар и ѝ изневерявал с ваниететни актриси, защото ги намира за недоказани.

Като свидетел по делото Екатерина Каравелова взема страната на зет си и против дъщеря си. (Найденова-Стоилова 1983: 344) Дори и след развода тя продължава да приема Дренков, когото нарича „сине Ян“ в дома си и поддържа сърдечни отношения с него. Категорично отказва обаче да приеме Яворов след сватбата му с Лора, което дълбоко я наскърбява. Когато тя я известява, че двамата смятат да я посетят в дома ѝ, Екатерина излиза на разходка, за да избегне нежеланата среща с младоженците, с чиито брак никога не се примирява. (Дренкова 1984: 159)

Екатерина Каравелова е категорично против развода на дъщеря си и оказва натиск върху Синода да не ѝ дава развод. Тя дори предлага Яворов и Лора, бидейки привърженици на „сво-

бодната любов“, да последват примера на Пенчо Славейков и Мара Белчева като заживеят заедно, без Лора да разтрогва брака си. (Найденова-Стоилова 1983: 324) Екатерина приема толкова тежко развода на дъщеря си, че замисля да се самоубие, но свръхестествен знак от портрета на Петко Каравелов я възпира. (Драгоев 1996: 26) Нито едно друго събитие през дългия ѝ живот, дори и след като е погребала съпруг, три деца и двама внуци, не успява да я съкруши дотам, че да помисли за смъртта като спасение.

Като призната за виновна за разтрогването на брака, на Лора ѝ е наложена двугодишна забрана за встъпване в повторен брак, докато за Иван Дренков няма наложено ограничение. Лора не се съобразява с наложената ѝ епитимия и само три месеца след развода, на 19 септември 1912 г. – тя сключва брак с Пейо Яворов. (Найденова-Стоилова 1986: 551) Прибързаната венчавка се дължи на започналата дни по-късно Първа балканска война. След обявяването на мобилизацията на 17 септември, когато не знае дали ще се завърне жив от фронта, Яворов сключва брак с Лора по нейно настояване.²

По време на бракоразводното дело в нейна полза се изказват Славчо Бабаджанов, Рашко Маджаров, Герчо Бъчваров и Крум Чапрашиков. При уреждането на развода Лора разчита и на съдействието на Андрей Ляпчев, стар приятел на семейство Каравелови, който по това време е министър в правителството на Александър Малинов. Ляпчев обаче остава лоялен не към дъщерята, а към майката Каравелова и свидетелства пред съда в полза на Дренков. Самата Лора не присъства на делото, защото по това време е в Париж, откъдето пише на Яворов: „Побеснявам при мисълта, че все пак аз завися от развода си, от майка си и от разни Дренковци.“ (Найденова-Стоилова 1983: 317)

Нешастният брак, за който Лора обвинява майка си, коренно променя отношенията между двете. Като малка Лора се възхищава от майка си и се гордее с нея. Тя я определя като „жената с най-голяма *vertu* в целия Балкански полуостров“. (Памуков 1982: 77) Само няколко години по-късно тонът е напълно сме-

---

² Яворов не е мобилизиран в редовната армия, но участва във войната като доброволец в Македоно-Одринското опълчение. Обявената обща мобилизация е знак, че война със сигурност ще има. Тя започва на 5 октомври 1912 г.

нен, изпълнен с горчивина и омраза към родителката, за която не щастието на детето ѝ, а политиката, партийните интереси и хорското мнение са по-важни. Отделен е въпросът дали щастието като постоянно, а не само моментно състояние, може изобщо да бъде постигнато. „Евдемонистичният морал е лъжлив. Трябва да се утвърждава не правото на щастие, а достойнството, върховната ценност на всеки човек, който не бива да бъде превръщан в средство.“ (Бердяев 1993: 71-72) В случая Лора е превърната от майка си в средство на политиката и средство на рода. Свободата и достойнството на личността ѝ са брутално стъпкани и отречени от Екатерина. Поради това Лора вече не боготвори майка си, както в детските си години, и не я възприема като пример за подражание. По-късните ѝ писма до нея не са запазени, но за тях има красноречиви свидетелства в дневника на Екатерина Каравелова: „Не ми се отговаря на Лориното писмо. Как може с такъв дивашки тон да се пише – не на майка, а просто на жена, която ѝ отгледа детето... И тя мечтае за свобода! Че кой ѝ стеснява слободията?!“ (Дренкова 1984: 145)

В началото миналия век, когато, въпреки семейното си нещастие, мнозинството жени търпят и се примиряват със съдбата си, примерът на Лора е един от малкото, които показват, че свободата в любовния живот рядко води до щастие и сбъднати мечти. Защото, дори да бъдат премахнати всички социални пречки за реализацията ѝ, метафизичният ужас на любовта остава непреодолим. Любовта съдържа нещо смъртоносно, нейният трагизъм се притъпява единствено от отслабването и изчезването ѝ в ежедневието. (Бердяев 1992: 234-235) „Изискванията на женската любов са толкова безмерни, че никога не могат да бъдат изпълнени от мъжа. На тази основа израства безизходна трагедия.“ (Бердяев 1994: 208) – Тези мисли на религиозния философ Николай Бердяев, ако не се отнасят за всички жени, то със сигурност ваят за невъзможната любов между Лора и Яворов.

Пътят на свободата е много по-труден и трънлив от утъпкания път на традицията. Но „бягство от свободата“ и завръщане към сигурността на патриархалното семейство са вече невъзможни и пътят на свободната любов трябва да бъде извървян докрай. Всъщност любовта може да бъде само свободна, несвободна любов няма, има брак и семейство, които имат по-тясна връзка с формите на собственост и твърде далечна връзка с лю-

бовта. (Бердяев 1994: 198) Лора е една от първите, които избират по-трудния път на свободата и заплаща твърде скъпо за това.

Тя многократно е била сравнявана с Ибсеновата Нора, както от съвременниците си, така и по-късно. Самият Яворов, в стремежа си да опознае загадъчната столична красавица, пита Петър Нейков дали в нея има нещо от героинята на нашумелия норвежки драматург. Отговорът на Нейков е, че Ибсен днес е на мода, но Лора е по-интелигентна и културна от неговата Нора. (Нейков 1956: 65) Дъщерята на четирикратния български премиер несъмнено е необикновена личност, която излиза от тесните провинциални рамки на следосвобожденското българско общество и се доближава до образа на Ибсеновите героини. Драматизмът и трагизмът на нейната съдба дори надминават драматизма и трагизма на литературните произведения, защото житейската трагедия е по-силна и разтърсваща от литературната трагедия.

Съществува и въпросът дали и доколко житейската драма на Лора е била повлияна и дори предизвикана от литературата и целия художествен свят на епохата – театър, музика, изобразително изкуство. (Ефтимов 2014: 6; 9) Като културна личност и страстна читателка на съвременни автори, Лора безспорно е била повлияна от тяхното творчество, живяла е с него. Дори връзката ѝ с Яворов, насочването ѝ към него, се дължи на привлекателността на поезията му и цялата му *литературна личност*. Литературната личност обаче не рядко се разминава с реалната личност. На това обръща внимание и Петър Нейков, който задава реторичните въпроси: „Ами ако Лора не е знойна плът, а предимно умозрително същество и търси да се грее в сиянието на поета? Ами ако тя е влюбена в твореца много повече отколкото в човека? В такъв случай не би ли имало тук начало на недоразумение, което се изостря все повече в растящата интимност?“ (Нейков 1956: 69) Екатерина Каравелова също е на мнение, че дъщеря ѝ се е увлякла по Яворов на чисто литературна почва. (Драгоев 1996: 24)

Ибсенизмът е едно от най-забележителните литературни, културни и социални явления от началото на миналия век, които получават разпространение в цяла Европа, включително в България. Той не е само влиянието на скандинавския драматург върху театралната култура и творчеството на отделни автори,

а слизането на неговите сюжети от сцената във всекидневния живот на европейските елити. Ибсенизмът е форма на опубличностяване на частното, личното, интимното и превръщането му в тема на обществен дебат. (Неделчев 2016: 73) Той превръща темата за семейното нещастие от личен в обществен проблем, за който се говори открито, дори с цената на публично компрометиране.

Решението на Лора да напусне Иван Дренков вероятно е било повлияно от примера на Нора от „Куклен дом“, въпреки че нейните мотиви са много по-сериозни от тези на твърде неубедителния (за мен) Ибсенов персонаж. Увлечението по драмите на Ибсен е отразено във Вазовата повест „Нора“, в която русенката Любица, вдъхновена от едно театрално представление, решава да напусне съпруга си и малкото си дете, и да потърси нови изживявания в София. Говорело се, че прототип на Любица е самата Лора Каравелова, въпреки че „Нора“ е писана през 1907 г., а Лора напуска семейството си две години по-късно. Формалните прилики между литературната и реалната съпрузески двойки са много, вкл. в имената на съпрузите – Лора/Любица и Иван Дренков/Иван Гойчев. Образът на Любица е шаржов и трагикомичен, изобличаващ необоснованите претенции и мечтания на една материално задоволена и отегчена жена, която оценява посредствения си съпруг едва след разочароваща любовна авантюра в столицата. Наивистичният разказ на Вазов е консервативната българска реакция на „разложителното“ влияние на Ибсен, който е завладял съзнанието на интелигентната българска публика в началото на миналия век. Написан в морализаторски и дидактичен дух, той се опитва да предпази българското общество от заразителните идеи за свободата на жената, които заплашват да разрушат семейството, а оттам и моралните устои на нацията. Личният пример на Вазов обаче по отношение на брака и семейството съвсем не е от най-светлите и показва, че за брака е по-лесно да се морализаторства, отколкото да се живее в него.

За разлика от Любица Лора не се завръща разкаяна при съпруга си, а се впуска в самоунищожителна връзка с Яворов, като успява да унищожи и него. Семейното благополучие и дълголетие обаче не представляват особен интерес и ценност за историческата памет и затова любовната драма между Лора и Яворов винаги ще привлича повече от скучния и рутинен семеен живот

на обикновените хора. В писмо до Боян Пенев Мара Белчева отбелязва, че „в смъртта си милата Лора излезе по-умна, отколкото в живота, че не всякой знае да умира навреме и да си купи едно хубаво бъдеще“. (Белчева 1995: 206)

Нашето внимание е съсредоточено върху Лора, защото за нея разполагаме с много повече данни, оставени от самата нея – преди всичко богатото ѝ епистолярно наследство. Гледната точка на другата страна в семейния конфликт – тази на Иван Дренков – ни липсва. За нея можем да съдим по оскъдната информация, съдържаща се в съдебното решение по развода им, в което е отбелязано, че за шестте години на годеща и брака им, той не можал да намери „вътрешно спокойствие“, поради което „за забрава“ се отдал на картоиграене. Въпреки примирителната си позиция и многобройните компромиси, които бил направил, Дренков не успял да накара жена си да се „опомни“ и да се върне при него. (Найденова-Стоилова 1983: 342-346) Разполагаме и с мнението на Екатерина Каравелова, която споделя в дневника си, че Дренков се бил показал като човек „неординерен“, а не като „тесногръд българин“. След като прекарал „героически“ цяла година в терзания, той бил готов да прости на жена си, но тя не оценила жеста му и не му оказала нужната подкрепа. (Дренкова 1984: 158) Влюбеният в Лора Андрей Протич определя Дренков като извънредно добър, но малодушен човек. (Протич 1936) „Дренков, някога със здрави нерви, но вече с разсипан от нея живот, излезе – от добродушие, безволие или подсъзнателна отмъстителност – най-силен: той я остави; пред своите очи, като своя съпруга; да се самоунищожава и да не може никога да се съвземе.“ (Протич 1936) „Вината“ на Дренков е в това, че е бил съвсем обикновен човек, който е имал нещастieto да се обвърже с една необикновена жена.

Лора има много ухажори, сред които най-настоятелни са Андрей Протич и Григор Василев, но предпочита да поддържа приятелски отношения с тях. Когато Григор Василев, паднал на колене, ѝ се обяснява в любов, тя го моли да предаде на Яворов, че иска той да ѝ каже тези думи и Василев изпълнява желанието ѝ. (Найденова-Стоилова 1983: 59) Според Мара Белчева за капризна и комплицирана жена като Лора не е имало мъж в България. (Белчева 1995: 206)

За разлика от Екатерина Лора никога не е била определяна

като феминистка.³ Според нас обаче младата Каравелова е дори по-голяма феминистка от майка си, защото има смелостта да се опълчи срещу патриархалния социален ред, отреждащ на жената покорност към съпруга и съдбата си, и да се бори за лично щастие и свобода. В тази борба тя среща най-голям отпор именно от страна на майка си, която не може да приеме развода и брака с разведен мъж.⁴ Екатерина Каравелова защитава многократно патриархалния морал както с действията си, така и с писанията си. И ако на нея могат да ѝ се признаят заслуги към социалния феминизъм, то Лора може да бъде обявена за персоналистична феминистка. Защото обществените промени започват с промяна на личността. Те стават отвътре – навън, а не обратното.

Библиография

- Бердяев, Николай 1992. За робството и свободата на човека. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. [Berdyayev, Nikolay. Za robstvoto i svobodata na choveka. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1992.]
- Бердяев, Николай 1994. Смисльът на творчеството. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994. [Berdyayev, Nikolay. Smisalat na tvorchestvoto. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1994.]
- Бердяев, Николай 1993. Самопознанието. София: ИК „Христо Ботев“, 1993. [Berdyayev, Nikolay. Samopoznaniето. Sofia: IK “Hristo Botev”, 1993.]
- Белчева, Мара 1995. Един живот. Поезия, преводи, дневник, спомени, писма. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995. [Belcheva, Mara. Edin zhivot. Poezia, prevodi, dnevnik, spomeni, pisma. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1995.]
- Василев, Григор 1991. Бележки на деня. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1991. [Vasilev, Grigor. Belezhki na denya. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1991.]
- Гайдаров, Никола 1979. Житейската драма на Яворов. София: Издателство на БАН, 1979. [Gaydarov, Nikola. Zhiteyskata drama na Yavorov. Sofia:

---

³ Спорен е въпросът дали Екатерина Каравелова изобщо е била феминистка. В Юбилейния сборник, издаден в нейна чест през 1929 г. Елена Стоянова твърди, че тя никога не е била феминистка и подкрепя твърдението си с красноречиви цитати от речи на самата юбилярка. (Стоянова 1929: 35) Ролята на Екатерина в живота на Лора също ни дава основание да я определим по-скоро като традиционалистка, отколкото като феминистка.

⁴ За отбелязване е, че Екатерина Каравелова няма нищо против развода и втория брак на дъщеря ѝ Виола с журналиста Йосиф Хербст. Голямата ѝ дъщеря дори приема юдаизма и името Сара, като брачната церемония е извършена в Софийската синагога. Съдбата на Хербст и Виола обаче е не по-малко трагична от тази на Яворов и Лора.

Izdatelstvo na BAN, 1979.]

- Даскалова, Красимира. Женската идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX – началото на XX век. – <https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/135-zhenskata-identichnost-normi-predstavi-obrazi-v-balgarskata-kultura-ot-xix-nachaloto-na-xx-vek.html> (видяно на 18 май 2023). [Daskalova, Krasimira. Zhenskata identichnost: normi, predstavi, obrazi v balgarskata kultura ot 19 – nachaloto na 20 vek.] (seen 18.05.2023).
- Делчев, Борис (съст.) 1963. Пенчо Славейков, П. К. Яворов, П. Ю. Тодоров в спомените на съвременниците си. София: Български писател, 1963. [Delchev, Boris (sast.). Pencho Slaveykov, P. K. Yavorov, P. Yu. Todorov v spomenite na savremenicite si. Sofia: Balgarski pisatel, 1963.]
- Драгоев, Петър 1996. Моите разговори с Екатерина Каравелова. – Летописи, № 11/12. [Dragoev, Petar. Moite razgovori s Ekaterina Karavelova. – Letopisi, № 11/12, 1996.]
- Ефтимов, Йордан 2014. Лора и картината на времето. – В: Памет за Лора. София, 2014. [Eftimov, Yordan. Lora i kartinata na vremeto. – V: Pamet za Lora. Sofia, 2014.]
- Куюмджиев, Кръстьо 1979. Историята като жива памет. София: Български писател, 1979. [Kuyumdzhiev, Krastyo. Istoriata kato zhiva pamet. Sofia: Balgarski pisatel, 1979.]
- Кремен, Михаил 1985. Романът на Яворов, т. 1. София: Български писател, 1985. [Kremen, Mihail. Romanat na Yavorov, t. 1. Sofia: Balgarski pisatel, 1985.]
- Кирова, Милена 1990. С разум и съвест (Екатерина Каравелова). – Литературна мисъл, № 4. [Kirova, Milena. S razum i savest (Ekaterina Karavelova). – Literaturna misal, № 4, 1990.]
- Копова, Дора 2019. Лора, Яворов и аз. Спомени. Петър Величков (съст.). София: Библиотека България, 2019. [Konova, Dora. Lora, Yavorov i az. Spomeni. Petar Velichkov (sast.). Sofia: Biblioteka Bulgaria, 2019.]
- Дренкова, Фани (съст.) 1984. Като антична трагедия. Съдбата на Екатерина Каравелова и нейното семейство в писма, дневници, фотографии. София: Наука и изкуство, 1984. [Drenkova, Fani (sast.). Kato antichna tragedia. Sadbata na Ekaterina Karavelova i neynoto semeystvo v pisma, dnevnici, fotografii. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.]
- Нейков, Петър 1990. Спомени. София: Издателство на Отечествения фронт, 1990. [Neykov, Petar. Spomeni. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front, 1990.]
- Нейков, Петър 1956. Техните образи. София: Български писател, 1956. [Neykov, Petar. Tehnite obrazi. Sofia: Balgarski pisatel, 1956.]
- Неделчев, Михаил 2016. Яворов. Сюжетите на последните години. София: Хермес, 2016. [Nedelchev, Mihail. Yavorov, Syuzhetite na poslednite godini. Sofia: Hermes, 2016.]
- Найденова-Стоилова, Ганка (съст.) 1983. Лора – Яворов. Писма и документи. София: Народна младеж, 1983. [Naydenova-Stoilova, Ganka (sast.). Lora – Yavorov. Pisma i dokumenti. Sofia: Narodna mladezh, 1983.]
- Найденова-Стоилова, Ганка 1986. П. К. Яворов. Летопис за живота и

- творчеството му. София: Издателство на БАН, 1986. [Naydenova-Stoilova, Ganka. P. K. Yavorov. Letopis za zhivota i tvorchestvoto mu. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1986.]
- Памуков, Стефан (съст.) 1982. Неизвестни писма на Лора. Пловдив: „Христо Г. Данов“, 1982. [Pamukov, Stefan (sast.). Neizvestni pisma na Lora. Plovdiv: “Hristo G. Danov”, 1982.]
- Протич, Андрей 1936. Лора преди Яворов. – Литературен глас, № 302, 12 февр. [Protich, Andrey. Lora predi Yavorov. – Literaturen glas, № 302, 12 fevr., 1936.]
- Протич, Андрей 1936а. Лора католикиня. – Литературен глас, № 301, 5 февр. [Protich, Andrey. Lora katolikinya. – Literaturen glas, № 301, 5 fevr., 1936.]
- Протич, Андрей 1936б. Опасности в личността на Лора. – Литературен глас, № 303, 19 февр. [Protich, Andrey. Opasnosti v lichnostta na Lora. – Literaturen glas, № 303, 19 fevr., 1936.]
- Стоянова, Елена 1929. Екатерина Каравелова (Скици за биография). – В: Юбилеен сборник Екатерина Каравелова (1878 – 1928). София: Държавна печатница, 1929. [Stoyanova, Elena. Ekaterina Karavelova (Skici za biografia). – V: Yubileen sbornik Ekaterina Karavelova (1878 – 1928). Sofia: Darzhavna pechatnica, 1929.]
- Тричков, Борис 1921. Пред истински национален изгрев. – Златорог, № 1-2. [Trichkov, Boris. Pred istinski nacionalen izgreve. – Zlatorog, № 1-2, 1921.]